

**BİRİNCİ ULUSLARARASI
GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE
SELÇUK SEMPOZYUMU**

4-6 Eylül 1997

From Past to Present
First International Symposium **SELÇUK**

Düzenleyen

**SELÇUK BELEDİYESİ
&
EGE ÜNİVERSİTESİ İZMİR ARAŞTIRMA
ve UYGULAMA MERKEZİ**

Organised by

*The Municipality of Selçuk
&
Ege University, The Research and Application
Center for İZMİR*

SELÇUK (AYASULUK) KAZILARINDA ELE GEÇEN İSLAM DEVİRİ SERAMİKLERİ

Yrd. Doç. Dr. Lâle BULUT

Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü

Anadolu Selçuklu ve Beylikler devrinin mimariye uygulanan çini örneklerinin zenginliğine karşın, seramik sanatı verilerinin çok kısıtlı oluşu dikkat çekicidir. Bugün çeşitli müzelerde yer alan örnekler de bu konuda doyurucu olmaktan uzaktır. Anadolu'da bugüne kadar gerçekleşen islam öncesi devirlere ait arkeolojik kazıların büyük çoğunluğunda, alt tabakalara bir an önce inmek amacıyla üst tabakalarda yer alan islam yerleşmeleri dikkate alınmamış, seramik v.s. gibi el sanatı ürünleri önemsenmemiştir. Eldeki bulguların azlığı nedeniyle bu konudaki bilgilerimiz de yetersiz kalmıştır. Ortaçağ tabakalarına ait buluntuların korunduğu ender kazı bölgelelerinden biri de Ayasuluk'tur.

Bu çalışmanın amacı, Ayasuluk'un çeşitli dönem kazılarından ele geçen islam devri seramik buluntularını topluca tanıtmak ve bu eserlerin islam seramik sanatı içerisindeki yerini belirlemektir¹.

11. yüzyılda Selçuklular Anadolu'da küçük emirlikler halinde yayılmaya başladıklarında, Ayasuluk bölgesini de ele geçirirler. Fakat bu egemenlik çok kısa sürer ve I. Haçlı seferinden sonra bölge Bizans yönetimine girer. 13. yüzyıldaki Laskaris krallığının egemenliğinden sonra bölge 1304'te tekrar Türkler'in eline geçer. Böylece 14. yüzyıl başında Aydın- oğulları'nın egemenliği ile Ayasuluk Bizans imparatorluğu'nun idaresinden çıkar. Aydın- oğulları Beyliği devrinde Bizanslılarla zaman

zaman dostça ilişkiler kurulduğunu öğreniyoruz. Ayasuluk'ta bulunan Türk-İslam eserlerinin hemen hemen hepsi 14. yüzyıl ortası-15. yüzyıl başı arasındaki Aydın- oğulları dönemine aittir. Bölge 14. yüzyılda Venedik ve Cenevizliler ile ticaretin yoğun olduğu bir liman kentidir. 1390 yılında Anadolu beyliklerini idaresi altına almaya başlayan Yıldırım Bayezid, Aydın- oğlu bölgesine geldiğinde, İsa Bey direniş göstermeden teslim olur. Böylece, bölge Ankara savaşının sonuna kadar Osmanlılar'da kalır. Bu savaştan sonra Ayasuluk tekrar Aydın- oğulları Beyliği'ne verilse de, 1426 tarihinde Osmanlılar'ın idaresine geçer².

Çalışmamıza konu olan seramiklerin büyük bir kısmı Ayasuluk tepesi St. Jean Kilisesi ve çevresindeki kazılarda, İsa Bey Hamamı kazılarında, çok az örnek de şimdi Efes Müzesi tarafından konferans salonu olarak kullanılan, 14. yüzyıla ait hanın restorasyonu sırasında ele geçmiştir.

St. Jean Kilisesi ve Çevresindeki Kazılarda Ele Geçen Seramikler:

Ayasuluk tepesindeki St. Jean Kilisesi'nde ilk olarak Yunanlı arkeolog Sotiriou tarafından 1921'de başlanan kazılar, daha sonra Avusturya Arkeoloji Enstitüsü, İzmir Müzesi ve Efes Müzesi tarafından sürdürülmüştür. Çalışmalar, Efes Müzesi müdürü Selahattin

1 Bu çalışmayı yapmam için gerekli izni veren ve çalışmalarım sırasında yardım ve desteğini esirgemeyen Efes Müzesi müdürü sayın Selahattin Erdemgil'e teşekkür ederim.

2 Ayasuluk'un Türk dönemi tarihi için bkz. B. Darkot, "Ayasuluk Maddesi", *İslam Ansiklopedisi*, C. II, İst. 1949, s. 56- 57; H. Akın, *Aydın- oğulları Tarihi Hakkında Bir Araştırma*, Ank. 1968; Z. Arıkan, "XIV.- XVI. Yüzyıllarda Ayasuluğ", *Bellekten*, C. LIV, S. 209, Ank. 1990, s. 121- 177; *Evllya Çelebi Seyahatnamesi* (çev. Z. Danışman), 13. kitap, İst. 1971; *İbn-i Batuta Seyahatnamesinden Seçmeler* (der. İ. Parmaksızoğlu), s. 36- 37; W.M. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası* (çev. M. Pektaş), İst. 1960, s. 117.

Erdemgil başkanlığında halen devam etmektedir³.

Yazılı belgelere göre 12. yüzyılda onarıma muhtaç durumda olan kilise, İbn-i Batuta'ya göre Aydınogulları devrinde cami olarak kullanılmıştır⁴. İsa Bey Camii'nin yapımından önce muhtemelen deprem sonucu büyük bir bölümü yıkılmıştır. Kazılar sırasında tespit edilen Erken Osmanlı çağı tamirleri, kilisenin yan yapılarının bu çağda ev ve depo olarak kullanıldığını göstermektedir. Nitekim atriumun kuzey duvarı dibinde 1979 yılında bulunan II. Murad devrine ait "Ayasuluk Definesi" bunu kanıtlamaktadır⁵. Kilisenin kazıları sırasında Takip kapısı önündeki alanda 14. yüzyıla ait olduğu sanılan (büyük bir olasılıkla Selçuklu veya Beylikler Devri) evler, atel-yeler ve seramik imalathanelerinden oluşan küçük bir yerleşim bulunmuştur. Bu kazılarda stratigrafi belirtmeden Geç Bizans ve Türk dönemine ait seramikler ele geçmiştir⁶.

St. Jean Kilisesi ve çevresi kazılarında stratigrafi belirtmeden ele geçen Bizans, Selçuklu ve Osmanlı dönemi seramikleri, diğer çeşitli malzemeye birlikte bugün kazı deposunda korunmaktadır.

Konumuzu oluşturan İslam devri seramikleri sırlı ve sırsız örnekler olarak iki gruptur:

A. Sırlı Seramikler:

Sırlı seramikler tekniklerine göre sıraltı, lüster, sgraffito ve tek renk sırlı örnekler olarak gruplanır.

A.I. Sıraltı Teknikli Seramikler:

Bu grup seramiklerde desen, biçimlenip, fırınlanmış ve astarlanmış seramik üzerine istenen renkte boyanır. Üzerine şeffaf sır sürüldükten sonra fırınlanır. Anadolu Selçuklu devri örneklerinde desen, ya şeffaf renksiz sır altına koyu mavi, mor, firuze, siyah renklerle ya da şeffaf firuze renkli sır altına siyahla boyanır. St. Jean kazılarında Selçuklu devrine ait az sayıda sıraltı seramik fragmanı ele geçmiştir. Örneklerin bazıları renksiz sıraltıya çok renkli, bazıları da firuze sıraltıya siyah dekorludur (Resim 1). Çoğu kase göbeğine ait olan örneklerde desen, kasenin merkezinden kenarlara doğru yayılan ışınal çizgilerden oluşmakta, çizgilerin aralarında kalan üçgen dilimler, soyut bitkisel ve geometrik motiflerle dolgulanmaktadır. Benzer seramikler Anadolu'da çeşitli kazıların Selçuklu tabakalarında ve Anadolu dışında yoğun olarak Suriye Eyyubi devri örnekleri arasında ele geçmiştir⁷.

- 3 St. Jean Kilisesi kazıları için bkz. G. A. Sotiriou, "Helenikai Anaskaphi en Mikra Asia: Ho Naos Ionnou tou Theologue en Efeso", *Archaiologikon Deltion VII*, 1924, s. 115-223; J. Keil- H. Hörmann, "Die Johanneskirche", *Forschungen in Ephesos*, Band IV, heft 3, Wien 1951; H. Hörmann, "Die Johanneskirche und ihre Ausgrabung", *Forschungen zur Kunstgeschichte U. Christliche Archæologie*, I, 1952, s. 77-90; M. Baran- H. Gültekin- C. Seze, "Efes'te St. Jean Bazilikası Kazı ve Restorasyon Çalışmaları" *Türk Arkeoloji Dergisi*, 12- 1, 1962, s. 49-52; M. Büyükkolancı, "Ayasuluk (St. Jean) Çevresinde Yapılan 1980 yılı Çalışmaları", *Kazı Sonuçları Toplantısı*, III, Ank. 1981, s. 125-127; S. Erdemgil, "Selçuk-Efes Çevre Düzenleme, Kazı ve Restorasyon Projesi Çalışmaları", *Kazı Sonuçları Toplantısı*, VIII, 2, Ank., s. 209-215; S. Erdemgil- M. Büyükkolancı, "Efes, St. Jean Kilisesi Kazı ve Restorasyon Çalışmaları", *Bilim, Birlik, Başarı Dergisi*, S. 30, İzmir 1981, s. 13-19.
- 4 İbn-i Batuta Sey...., s. 36-37.
- 5 S. Erdemgil- M. Büyükkolancı, *a.g.e.*, s. 16.
- 6 M. Baran- H. Gültekin- C. Seze, *a. g. e.*, S. 49- 52; E. Parman, *Bizans Keramik Sanatı ve Efes- Ayasuluk Tepesi'nde Bulunan Bizans Keramikleri*, H. Ü. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ank. 1978, s. 47.
- 7 Anadolu Selçuklu devrinden benzer örnekler için bkz. G. Öney, *Anadolu Selçuklu Mimari Süslemesi ve El Sanatları*, (3. baskı) Ank. 1992, s. 132, res. 88, s. 134, res. 91/A; G. Öney, "1978-79 ve 1981 Yılı Samsat Kazılarında Bulunan İslam Devri Buluntularıyla İlgili İlk Haber", *Arkeoloji-Sanat Tarihi Dergisi*, S. I, E.Ü. Ed. Fak. Yay., İzmir 1982, s. 71-80, Lev. XXVIII res. 5-6; R. Arık, "Selçuklu Döneminin Malazgirt Buluntuları", *Sanatsal Mozaik*, Yıl: 1, S. 5, İst. 1996, s. 14-22 ; R. Arık, "Kubadabad Çinileri Tarihi Aydınlatıyor", *Sanatsal Mozaik*, Yıl: 1, S. 2, İst. 1995, s. 18, 27; N. Karamağaralı, "Ahlat Seramikleri", *9. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi*, İstanbul 23- 27 Eylül 1991, İst. 1995, C. I, s. 35-46, res. 2, 7, 10, 11; B. Karamağaralı, "Ahlat Seramik Ekolü", *Yıllık Araştırmalar Dergisi*, Ank. 1982, s. 391-462, res. 33-37, şek. 2, 3a, 23a; B. Karamağaralı, Ahlat'ta Bulunan Bir Çini Fırını, *Yıllık Araştırmalar Dergisi*, S. III, Ank. 1981, s. 67-93, res. 12-20; B. Karamağaralı, "A Ceramic Oven Discovered in Ahlat", *Fifth International Congress on Turkish Art*, Budapeşte (1975), Budapeşte 1978, s. 479- 494. Benzer Suriye seramikleri için bkz. E.J. Grube, *Islamic Pottery of the Eighth to the Fifteenth Century in the Keir Collection*, London 1976, s. 168-276, fig. 211-222; E.J. Grube, "Rağqa-Keramik in Der Sammlung Des Metropolitan Museum in New York", *Kunst Des Orients*, IV, Wiesbaden 1963, s. 42-78, Abb. 5-15, 32-34; V. Porter, *Medieval Syrian Pottery (Ashmolean Museum)*, Oxford 1981, Pl. V-XVI, XX-XXIV; V. Poulsen, *Hama. Feuilles et Recherches 1931-38*, Chapitre III, Bd. II. Les Poteries. Copenhagen 1957, s. 157-198, fig. 492-663; E. Atıl, *Art of the Arab World*, Washington D.C. 1975, s. 75-79.

Sıraltı seramiklerin en yoğun grubu, 14. yüzyılın ikinci yarısı ve 15. yüzyıla ait Beylikler ve Erken Osmanlı devri seramikleridir. Daha önce F. Sarre'nin Milet'teki buluntulara göre "Milet işi" dediği⁸ seramiklerin, Prof. Dr. K. Otto-Dorn tarafından İznik'te yapıldığı kabul edilmiş, Prof. Dr. O. Aslanapa'nın İznik'te yaptığı kazılarda bulunan sayısız parça ve çini fırınları da asıl merkezin İznik olduğunu kesin olarak ortaya koymuştur⁹. Günlük kullanım için seri üretim halinde yapılan bu seramiklerde kırmızı bir hamur, çoğunlukla şeffaf renksiz, bazen de şeffaf firuze sıraltına siyah, kobalt mavisi, mor dekorasyon hakimdir. Desenler Çin tuş resimlerini hatırlatır şekilde fırça darbeleriyle veya konturları hafifçe kazınarak verilir. Serbest bitkisel kompozisyonlar, radyal hatlar ve kalın geometrik ağ içinde stilize bitkisel ayrıntılar dekoru oluşturur¹⁰. St. Jean Kilisesi kazılarında bu tipten yayvan ve çukur kaselere ait oldukları anlaşılan bol fragman bulunmuştur (Resim 2-4). Eserlerin iç ve dış yüzleri sıraltı kobalt mavisi desenlidir. Dış yüzlere göre çok daha ayrıntılı ve zengin bezemeli iç yüzler, kalın geometrik örgü içinde soyut yaprak ve kıvrımlarla, serbest kompozisyonlar oluşturan veya sistemli düzenlenmiş soyut bitkisel motiflerle ve radyal hatlarla süslenmiştir. Restorasyonla tamamlanabilen bir kasede, çapraz çizgilerden oluşan geometrik ağın merkezinde balık figürü yer alır (Resim 5)¹¹.

Sıraltı tekniğindeki seramikler arasında, sayıca az olmakla birlikte, Osmanlı devrinin en kaliteli seramikleri olan "mavi-beyaz" örnekler de mevcuttur. 15. yüzyıl sonları ve 16. yüzyıl başlarında yapılan "mavi-beyaz" seramikler, porseleni hatırlatan sert, beyaz hamurları, mavi-beyaz renkleri, ustalıklı desenleri ile üstün seramiklerdir. Kaliteli şeffaf, ince sıraltı mavi tonları ile işlenen desenlerde natüralist çiçekler, Çin etkili şakayık, krizantem, bulutlar, üç top gibi motifler hakimdir. 15. yüzyıl Çin Ming devri porselenlerinin etkisiyle yapılmışlardır. Esas üretim merkezi İznik'tir. Kütahya da İznik'e destek ikinci bir merkezdir¹². St. Jean Kilisesi ve çevresindeki kazılarda bu tipten, kase göbeklerine ait, oldukça kaliteli fragmanlar ele geçmiştir. Örneklerin her iki yüzleri de desenlidir (Resim 6).

St. Jean kazıları sıraltı buluntuları arasında bir bütün kase (Resim 7), ayaklı bir kandil (Resim 8) ve birkaç fragmandan oluşan bir grup mavi-beyaz seramik, gerek hamur rengi, astar ve sır yapısı, gerekse süslemeleri bakımından Osmanlı mavi-beyaz örneklerinden ayrılır. Bu örnekler pembe-beyaz hamurlu, kalın beyaz astarlı, yarı şeffaf sırlı ve soyut bitkisel desenlidir. Osmanlı "mavi-beyaz" seramiklerinin bir grubu 15. ve 16. yüzyıllarda İtalya'da taklit edilmiştir. Venedik ve Floransa atelyelerinde yapılan bu seramikler "Maiolica" adını almaktadır¹³. St. Jean Kilisesi çevresi kazılarında ele geçen bu

8 F. Sarre, "Die Keramik der Islamischen Zeit von Milet" *Das Islamische Milet* (F. Sarre, K. Wulzinger, P. Wittek), Berlin 1932, s. 78-87.

9 G. Öney, *Türk Çini Sanatı*, İst. 1976, s. 124.

10 "Milet tipi" denen İznik seramikleri konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. O. Aslanapa, "Kırmızı Hamurlu İlk Osmanlı Keramikleri", *Türk Kültürü*, III/30, Ank. 1965, s. 35-43; O. Aslanapa, *Anadolu'da Türk Çini ve Keramik Sanatı*, İst. 1965, s. 27-30; G. Öney, *Türk Çini...*, s. 124-125; A. Altun, "İznik Çini ve Seramikleri", *Türk Çini ve Seramikleri (Sadberk Hanım Müzesi)*, İst. 1991, s. 10-11; F. Sarre, "Die Keramik der Islamischen...", s. 78-87; K. Otto-Dorn, *Türkische Keramik*, Ank. 1957, s. 86-89; O. Aslanapa-Ş. Yetkin, A. Altun, *İznik Çini Fırınları Kazısı, II. Dönem 1981-1988*, İst. 1989; N. Atasoy, J. Raby, *İznik Seramikleri*, London 1989, s. 82-89.

11 Balık figürlü kasenin kenar bordürünün tıpatıp benzeri, F. Sarre'nin Milet kazılarında bulunmuş ve yazar kitapta bu örneği "Majolika" seramiği olarak tanıtmıştır (bkz. F. Sarre, "Die Keramik der Islamischen...", s. 82 Abb. 18'de sağ üst köşedeki kenar parçası). Fakat, örnekler hamur rengi, sır yapısı ve desen bakımından Maiolica seramiklerinden farklı olup, "Milet tipi" denen İznik örneklerine yaklaşıyor. Biz bu örneklerin İznik seramikleri olduklarını kabul ediyoruz.

12 Osmanlı mavi-beyaz seramikleri konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. O. Aslanapa, *Anadolu'da Türk...*, s. 30-31; G. Öney, *Türk Çini...*, s. 125-126; A. Altun, *a.g.e.*, s. 11; K. Otto-Dorn, *a.g.e.*, s. 70-71; J. Carswell, "Kütahya Çini ve Seramikleri", *Türk Çini ve Seramikleri (Sadberk Hanım Müzesi)*, İst. 1991, s. 49-52; O. Aslanapa, Ş. Yetkin, A. Altun, *a.g.e.*; N. Atasoy, J. Raby, *a.g.e.*, s. 144-215.

13 Maiolica seramikleri konusunda bkz. G. Öney, *Türk Çini...*, s. 125; J. Carswell, *Blue and White Chinese Porcelain and Its Impact on the Western World*, Chicago 1985, s. 149-152; L. Avery, "The Mortimer Schiff Collection: Early Italian Maiolica", *The Metropolitan Museum of Art Bulletin*, XXXIII, New York 1938, s. 10-13; B. Rackham, *Islamic Pottery and Italia Majolica*, London 1959.

seramiklerin benzerlerini 15. yüzyıl İtalya, Venedik ve Floransa mavi-beyaz seramikleri arasında bulmaktayız¹⁴. 14. yüzyılda Ayasuluk ile İtalya arasında deniz ticaretinin çok canlı olduğunu, burasının Venedikliler başta olmak üzere birçok yabancı tüccar için büyük bir ticaret merkezi durumuna geldiğini ve Ayasuluk'ta bu dönemde Venedikliler, Cenevizliler ve Pizalılar'ın önemli bir koloni oluşturduğunu¹⁵ gözönüne aldığımızda, bu seramiklerin Osmanlı "mavi-beyaz" seramiklerinin etkisiyle yapılmış İtalyan seramikleri olduğunu anlayabiliriz¹⁶.

A. II. Lüster Teknikli Seramikler:

Bu tip seramiklerde desen, fırınlanmış opak beyaz sırlı seramik üzerine lüster veya perdah denilen maden oksitli karışımla boyanır ve tekrar düşük ısıda fırınlanır. Oksitlerdeki maden, sarıdan kahverengiye değişen hafif parlaklı ince bir tabaka halinde seramik yüzeyini kaplar. İslam sanatında 9. yüzyıldan beri bilinen çok yaygın bir tekniktir. Lüsterlerin, St. Jean örneklerinde olduğu gibi, sıriçi mavi boyamayla birlikte verilen örnekleri, Anadolu'da Selçuklu ve Anadolu dışında Suriye Eyyubi ve İran Büyük Selçuklu devirlerinde mevcuttur. St. Jean Kilisesi ve çevresindeki kazılarda bu gruptan çok sayıda fragman ele geçmiştir. Örneklerde genellikle sıriçi mavi boyamayla yapılan bordürler ya da geometrik desenlerin aralarında kırmızı kahverengi tonlarında soyut bitkisel lüster bezeme

göze çarpar (Resim 9). Örnekler, 12. yüzyıl sonu-13. yüzyıla ait Anadolu ve Suriye lüsterleriyle benzerlik gösterir¹⁷.

A. III. Sgraffito Teknikli Seramikler:

Bu seramikler St. Jean kazılarında ele geçen sırlı seramik buluntular arasında oldukça yoğun bir grup oluştururlar. Hamurları çoğunlukla kiremit kırmızısı renklidir. Bu seramiklerde, ilk fırınlamadan önce beyaz astar kullanılmıştır. Bezeme astarı kazıyarak çizilir. Şeffaf, yeşilimsi kalın sır içine, bezemeyi zenginleştirmek üzere koyu yeşil, kahverengi, kirli sarı sır karıştırılır. Tek renkli sarı, yeşil, kahverengi sırlı olanlar da vardır. Desenlendirmede yaygın olarak soyut bitkisel ve geometrik şekiller kullanılmıştır (Resim 10). Örnekler, büyük ölçüde kase fragmanlarından oluşmaktadır.

Sgraffito seramikler erken İslam sanatında 9.-14. yüzyıllar arasında Irak, İran, Suriye ve Mısır'da Abbasi, Selçuklu, Atabek, Fatımi, Eyyubi ve Memluk devrinde bol olarak kullanılır. Anadolu'da Selçuklu döneminde olduğu kadar ortaçağ Bizans, Ermeni ve Gürcü sanatında da yaygındır¹⁸. Anadolu ortaçağ sgraffito seramikleri arasında İslam-Bizans ayırımını güçleştirecek nitelikte pek çok örnek mevcuttur. Ancak bazı örneklerde desenin üslubu ve konusu bize ipucu verir. St. Jean sgraffito seramikleri arasında büyük bir grup, kuşkusuz Bizans eseridir, ancak, kıyaslamalarla İslam devrine ait olabileceğini düşündüğümüz çok sayıda örnek de mevcuttur.

14 Bazı benzer örnekler için bkz. J. Carswell, **Blue and White...**, s. 149 res. 89, s. 150 res. 90.

15 Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Z. Arkan, **a.g.e.**, s. 125, 132-136.

16 St. Jean Kilisesi kazılarında ele geçen bu seramiklerin çok benzerleri F. Sarre'nin Milet kazılarında ele geçmiş ve kendisi tarafından da "Majolika seramikleri" olarak tanımlanmıştır, bkz. F. Sarre, **"Die Keramik Der Islamischen..."**, s. 83, Abb. 19.

17 Benzer Anadolu örnekleri için bkz. G. Öney, **"1978-79..."**, s. 75-76, Lev. XXVI res. 2; N. Karamağaralı, **a.g.e.**, s. 42 res. 3. Benzer Suriye örnekleri için bkz. E. Atıl, **Art of the...**, s. 80-84, fig. 34-36; E. Atıl, **Ceramics From the World of Islam**, Washington 1973, s. 140-149, fig. 63-67; E.J. Grube, **"Raqqa-Keramik..."**, s. 58-67, fig. 16-25; V. Porter, **a.g.e.**, s. 24-28, Pl. XIX; V. Poulsen, **a.g.e.**, s. 198-202, fig. 661-681.

18 Anadolu'dan çeşitli ortaçağ sgraffito örnekleri için bkz. G. Öney, "Bir Grup Selçuklu Seramiğinde İnsan Figürü", **Arkeoloji-Sanat Tarihi Dergisi**, S. II, E.Ü. Ed. Fak. Yay., İzmir 1983, s. 86-105, Lev. XXXIII-XXXIX; G. Öney, **Anadolu Selçuklu...**, s. 106, 133 res. 90, s. 134 res. 91; L. Bulut, "Samsat Ortaçağ Sgraffito ve Champlévé Seramikleri", **Prof. Dr. Şerare Yetkin Anısına Çini Yazıları**, İst. 1996, s. 31-46; Ö. Bakrer, **"The Medieval Glazed Pottery. The Excavations at Korucutepe, Turkey, 1968-70: Preliminary Report"**, *Journal of the Near Eastern Studies*, Vol. 33, No. 1, The University of Chicago, s. 9-108; O. Aslanapa, "Keramiköfen und Figürliche Keramik aus Kalehisar", **Anatolica**, I, 1967, s. 135-142; B. Karamağaralı, **"Ahlat Seramik..."**, s. 391-462, res. 1-8; B. Karamağaralı, **"Ahlat'ta Bulunan..."**, s. 67-93. Suriye'den çeşitli örnekler için bkz. V. Poulsen, **a.g.e.**, s. 232-236, fig. 803-814. İran'dan çeşitli örnekler için bkz. P. Morgan, J. Leatherby, "Excavated Ceramics from Sirjan", *Syria and Iran, Three Studies in Medieval Ceramics, Oxford Studies in Islamic Art*, IV, Oxford 1987, s. 73-78, fig. 22-27.

A. IV. Tek Renk Sırlı Seramikler:

St. Jean kazılarında ele geçen İslam seramikleri arasında büyük bir grubu tek renk sırlı örnekler oluşturur. Seramiklerde hamur rengi kiremit kırmızısından krem rengine kadar değişen tonlardadır. Hakim sırlı yeşil tonları, firuze ve hardal sarısıdır. Oldukça çeşitli formlar, bütün olarak bulunan kandiller (Resim 11), bütüne yakın tabak ve kaseler, irili ufaklı çok sayıda kase ve testi fragmanından oluşur. Bazı örneklerde sırlamadan önce hamur yumuşakken kalıp baskıyla verilen kabartma soyut desenler göze çarpar (Resim 12). Ortaçağ İslam sanatında en yaygın seramik türlerinden olan tek renk sırlı örnekler, Anadolu Selçuklu ve onu izleyen Beylikler ve Osmanlı devirlerinde de boldur¹⁹. Tek renk sırlı kabartmalı seramiklerin en yoğun örneklerini İran Büyük Selçuklu, Suriye Eyyubi ve Anadolu Selçuklu seramikleri arasında buluruz²⁰.

St. Jean kazılarında ele geçen tek renk sırlı seramikler arasında vazo fragmanı olan birkaç örnekte, kobalt mavisi sırlı üzerine doğrudan yıldız sürülerek yapılan bir dekorasyon görülür (Resim 13). Seramiklerde krem rengi hamur kullanılmıştır. Yıldızlı desenlemede geometrik bölümlenmeler içerisinde bitkisel motifler göze çarpar. Bu tip yıldızlı seramikler gerek Anadolu, gerekse Anadolu dışı İslam seramik sanatında çok yaygın değildir. Fakat sırlanmış çininin üzerine bu örneklerde olduğu gibi doğrudan altın yıldız sürülerek ya da altın varak kaplanarak, düşük ısıda fırınlanmasıyla elde edilen bezeme, Anadolu Selçuklu ve Beylikler devri çini sanatında karşımıza çıkar²¹.

B. Sırsız Seramikler:

Bu seramikler, kabartma dekorlular ve dekorsuz örnekler olarak gruplanır.

B. I. Kabartma Dekorlu Sırsız Seramikler:

Bu seramik grubunda deve tüyü, pembe ve kiremit kırmızısı gibi farklı hamur renkleri kullanılmıştır. Örnekler bütün veya bütüne yakın testiler, bir büyük depo küpü ve çok sayıda irili ufaklı fragmandan oluşurlar.

Testiler, iki ayrı yarı küresel parçanın kalıpta biçimlenip, ağız ağıza birleşmesiyle oluşturulmuş basık küresel gövdeli, silindirik boyunlu ve tek kulpludur (Resim 14-16). Gövdelerin tam ortasında yer alan birleşme yerleri dışa doğru çıkıntı yapar. Gövdelerde kalıplamayla verilmiş yüzeysel kabartma geometrik, soyut bitkisel desenler, damla, pul motifleri, kuş figürleri (Resim 17) ve maske şeklinde insan başları (Resim 18) yer alır. Örneklerin bazılarının üzerinde fırçayla sürülmüş yıldız boyamalar dikkati çeker. Bu seramikler günlük kullanım için seri halde üretilmiş eserlerdir. Milet kazılarında da aynı tipte çok sayıda örnek ele geçmiştir. Milet'te bu örneklerin biçimlendiği negatif desenli kalıpların da bulunuşu, bunların bölgedeki yöresel üretimini kanıtlamıştır²².

Buluntular arasında yer alan alt kısmı eksik büyük bir depo küpü, teki kırık olmak üzere çift kulplu ve şişkin küresel gövdelidir (Resim 19). Gövde ve boyunda kalıp baskıyla verilmiş, bordürler arasında kabartma çiçek ve damla motifleri yer alır²³. Bu örneğe benzer kabartmalarla süslü küpler, Güney-Doğu Anadolu ve Kuzey Mezopotamya, Suriye

19 Anadolu'dan bazı örnekler için bkz. G. Öney, *Türk Çini...*, s. 41-48, 91, 121-123; G. Öney, "1978-79...", s. 78.

20 Kabartmalı bazı Anadolu örnekleri için bkz. L. Bulut, "Kabartma Desenli Samsat Ortaçağ Seramikleri", *Sanat Tarihi Dergisi*, S. VII, E. Ü. Ed. Fak. Yay., İzmir 1994, s. 13-17, şek. 9, res. 14-16; Kabartmalı ve düz tek renk sırlı bazı örnekler için bkz. L. Bulut, *Samsat İslami Devir Sırsız ve Tek Renk Sırlı Seramikleri*, E. Ü. Sos. Bil. Enst. Basılmamış Doktora Tezi, İzmir 1991, s. 30-35, 235-283, res. 172-220, şek. 177-224. Kabartmalı bazı Suriye ve İran örnekleri için bkz. E.J. Grube, "Rağqa-Keramik...", s. 48-51, Abb. 1,2; V. Porter, *a.g.e.*, s. 36, 37, Pl. XXVI; E. Atıl, *Ceramics From...*, s. 38, 39 fig. 13, s. 54-57 fig. 21, 22; A. Klein, J. Zick-Nissen, E. Klinge, *İslamische Keramik. Hetjens Museum. Düsseldorf 1973*, s. 120 fig. 156, s. 122-127 fig. 158-167, s. 130 fig. 172-173.

21 Konya Karatay Medresesi (13. yy.), Bursa Yeşil Camii (15. yy.) ve Bursa Muradiye Cem Sultan Türbesi (15. yy.) çini süslemeleri arasında bu tekniğin oldukça başarılı örneklerini buluruz, bkz. G. Öney, *Türk Çini...*, s. 15, 63; G. Öney, *İslam Mimarisinde Çini*, İst. 1987, s. 45, 69, res. 70, 75.

22 Bkz. F. Sarre, "Die Keramik Der Islamischen...", s. 75-78, Abb. 1, 2, Taf. 49 a, b, c, Taf. 50 a.

23 Bu örneğin çok benzeri İstanbul Türk ve İslam Eserleri Müzesi'nde yer alıp, 13. yüzyıl Selçuklu dönemine tarihlenir, bkz. N. Tapan, *Anadolu Medeniyetleri III, Selçuklu/Osmanlı*, İst. 1983, s. 57; G. Öney, *Anadolu Selçuklu...*, s. 106, 131 res. 86.

bölgesinde çok yaygındır. İstanbul, Diyarbakır ve Mardin Müzelerinde bulunan benzer örnekler de 12.-13. yüzyıllarda Suriye etkisiyle Anadolu'da yapılmış eserler olabileceğini düşündürür²⁴. Bu örneğin de aynı devire ait olabileceğini düşünmekteyiz.

St. Jean kazılarında ele geçen baskı kabartmalı seramiklerin benzerleri, 9. yüzyıldan itibaren Kuzey Mezopotamya ve Anadolu'da yaygındır²⁵.

B. II. Dekorsuz Sırsız Seramikler:

Sırsız seramiklerin en kalabalık grubunu bu örnekler oluşturur. Kırmızı, deve tüyü, pembe, kahverengi gibi çeşitli tip hamurla işlenen bu seramikler, günlük kullanma ile ilgili kaba işlenmiş bütün veya bütüne yakın testiler, çukur kaseler, yayvan tabaklar, ufak biblolar, fırın malzemesi olan üçayaklar ve çok sayıda fragmandan oluşurlar (Resim 20). Bazılarının üzerinde bezeme amacıyla fırça ile sürülmüş beyaz düz ve diyagonal yollar göze çarpar. Bu tip sırsız seramikler, Anadolu'nun hemen hemen her bölgesindeki kazılarda islami tabakalarda bol olarak ele geçen ve döneminin günlük kullanım alanında mutfak v.b. eşyası ile ilgili aydınlatıcı bilgi veren malzeme olması bakımından önem taşır²⁶.

İsa Bey Hamamı Kazılarında Ele Geçen Seramikler:

St. Jean Kilisesi ve çevresindeki kazılarda ele geçen islam devri seramiklerinin tipatıp benzerleri, Ayasuluk tepesi eteğinde, İsa Bey Camii'nin çok yakınında yer alan İsa Bey Hamamı kazılarında bulunmuştur.

Üzerinde kitabesi bulunmayan hamam, çok yakınındaki bir evin bahçesinden müzeye

getirilen bir hamam kitabesine dayanılarak 1364 İsa Bey dönemine tarihlenir²⁷.

1988-1993 yılları arasında Efes Müzesi'nin hamamda sürdürdüğü kazılarda stratigrafi belirtmeden ele geçen ve hemen hepsi fragman halindeki seramikler, St. Jean seramikleri gibi sırlı ve sırsız örneklerden oluşur. Örnekler sayıca St. Jean buluntuları kadar zengin değilse de, teknikler ve tipler açısından onlar kadar çeşitlidir. Buluntular bugün Efes'te bir konteyner içerisinde korunmaktadır.

A. Sırlı Seramikler:

Sırlı seramikler arasında küçük bir grubu, sıraltı teknikli "Milet tipi" ve "mavi-beyaz" İznik seramikleri oluşturur. Bunlar, St. Jean örneklerine çok benzeyen küçük kase fragmanları halindedir (Resim 21).

Sırlı örneklerin büyükçe bir grubunu sgraffito seramikler oluşturur. Çoğu kase fragmanı olan parçalar, St. Jean örneklerinde olduğu gibi çok renkli soyut bitkisel ve geometrik desenler, ayrıca tavus, balık ve kuş gibi hayvan figürleri içerirler (Resim 22). Bazı yazılı parçalar da mevcuttur (Resim 23).

İsa Bey Hamamı sırlı seramik buluntularının en kalabalık grubunu tek renk sırlı örnekler oluşturur. Çeşitli vazo, testi, kase, ibrik fragmanlarından oluşan seramikler de diğerleri gibi gerek hamur, sır ve gerekse formları bakımından St. Jean buluntularını tekrarlarlar (Resim 24).

B. Sırsız Seramikler:

Bunlar da St. Jean örnekleri gibi kabartma dekorlu ve dekorsuz seramikler olarak iki gruptur. Örneklerin bazıları bütüne yakın, bazıları fragman halinde vazo, testi, ibrik, kaseler olup, St. Jean seramiklerinin tipatıp benzerleridir (Resim 25-26).

24 G. Öney, *Anadolu Selçuklu...*, s. 106.

25 Anadolu'dan benzer örnekler için bkz. N. Tapan, a.g.e., s. 51-56; L. Bulut, "Kabartma Desenli...", s. 4-13, res. 1-13; B. Karamağaralı, "Ahlat Seramik...", s. 398-400, res. 17, 20-24; F. Sarre, "Die Keramik Der Islamischen...", s. 75-78, Abb. 1, 2, Taf. 49 a, b., c, Taf. 50 a. Kuzey Mezopotamya'dan benzer örnekler için bkz. F. Sarre, *Die Keramik im Euphrat und Tigris Gebiet*, Berlin 1920, s. 13-17, Abb. 394, 395, Taf. CXIV, CXLIII, CXLIV; F. Sarre, *Die Keramik von Samarra*, Berlin 1925, s. 8- 15, Abb. 34-57; G. Reitlinger, "Unglazed Relief from Northern Mezopotamia", *Ars Islamica*, XV- XVI, Michigan 1981, s. 11-22, fig. 1-25; V. Poulsen, a.g.e., s. 242-264.

26 Bazı benzer örnekler için bkz. L. Bulut, *Samsat İslami Devir...*, s. 18-30, 53-234, res. 1, 171.

27 İ. Bilgin, "Selçuklular ve Beylikler Devrine Ait Yayınlanmamış Üç Kitabe", *Vakıflar Dergisi*, Ank. 1985, s. 268-270.

14. Yüzyıla Ait Han da Ele Geçen Seramikler:

Ayasuluk islami devir seramikleri arasında küçük bir grup, bugün Efes Müzesi tarafından konferans salonu olarak kullanılan 14. yüzyıla ait han'ın taban onarımı sırasında ele geçmiştir. Örneklerden bir tanesi, 15. yüzyıl Osmanlı "mavi- beyaz" seramiklerinden bütüne yakın küçük bir vazo (Resim 27), bir diğeri koyu yeşil sırlı bütün bir kandil (Resim 28), geri kalanları ise, birkaç sgraffito teknikli fragmandır. St. Jean ve İsa Bey hamamı buluntularının çok benzerleri olan seramikler, bugün ele geçtikleri yapıda teşhirdedir.

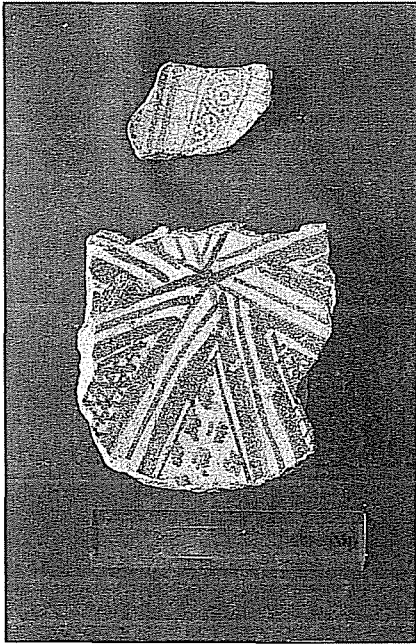
Sonuç

İslam seramik sanatının bilinen tekniklerinden çok sayıda örneğin yer aldığı Ayasuluk islami devir seramik repertuarı, çeşitli günlük kullanım, mutfak eşyası ve lüks seramikten oluşmaktadır.

Çalışmalarımız sırasında bizi düşündüren bir konu, seramikler arasında islam devrine ait olduğu kesin olan örneklerin dışındaki bir grup eserin (bunları, çoğunlukla sgraffito, tek renk sırlı ve bazı sırsız seramikler olarak

tanımlayabiliriz) Bizans mı, yoksa islam egemenliğine mi ait olduğu sorusudur. Ayasuluk 'un ortaçağ boyunca dönem dönem hıristiyan ve islam egemenlikleri arasında el değiştirmiş olması, bu belirlemeyi yapmamızı zorlaştırmaktadır. Ortaçağ seramik sanatında Bizans ve Selçuk özelliklerinin birbirleriyle kaynaşmış bir biçimde ortaya çıktığını seramik buluntular kanıtlamaktadır. Hıristiyan ustaların kullandıkları atelyeler de herhalde o yörenin müslüman ustalarının kullandıkları atelyeler olmuştur ve formlar, teknikler, desenler, renkler ve stil özellikleri doğal olarak birbirini etkilemiştir.

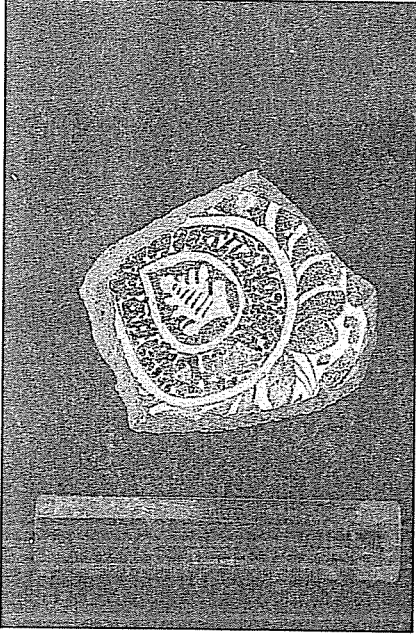
Ayasuluk'ta ele geçen seramiklerden günlük kullanıma ait sırsız ve tek renk sırlı basit çanak, çömlek, testi gibi eşyalar büyük bir olasılıkla 14.-15. yüzyıllara ve yerli üretime aittir. Buluntular arasında tamamlanmamış örnekler, birbirine yapışık, hatalı imalat örnekleri ve fırın malzemesi olan üçayakların yer alması, yerli üretimin kanıtlarıdır. 14.-15. yüzyıla ait "Milet tipi" ve "mavi-beyaz" seramikler ise, İznik'te imal edilip, buraya getirilmiştir.

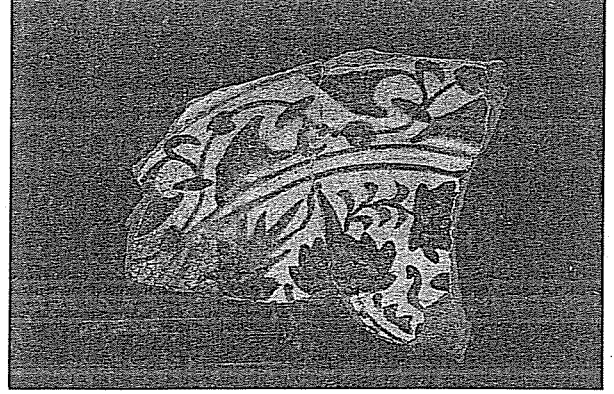
Resim 1.

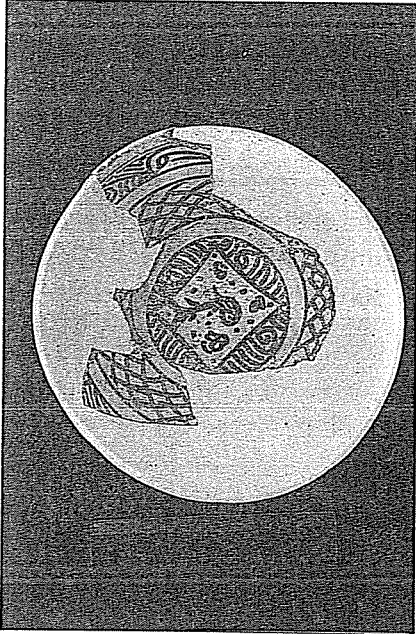
Resim 2.

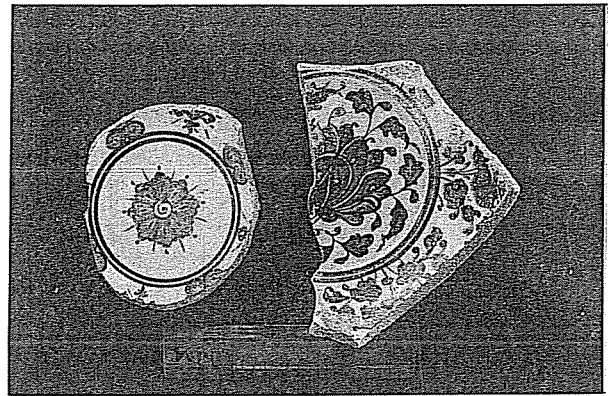
Resim 3.

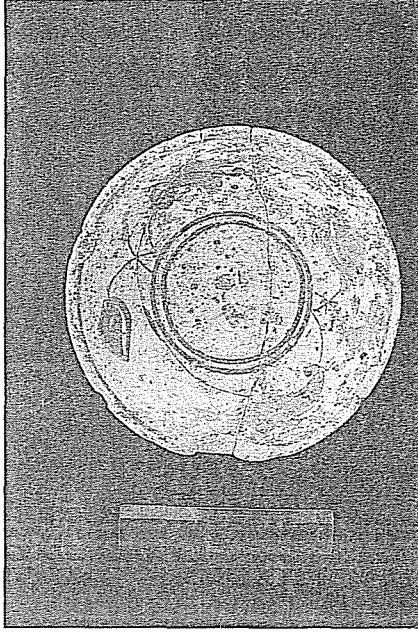
Resim 4.

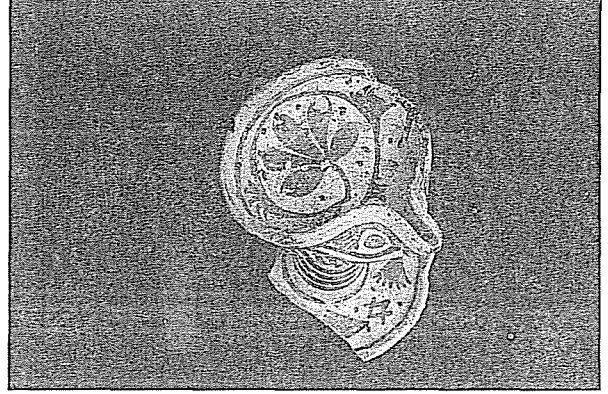
Resim 5.

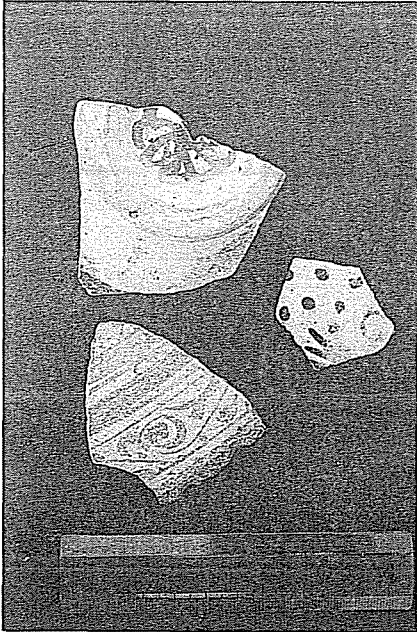
Resim 6.

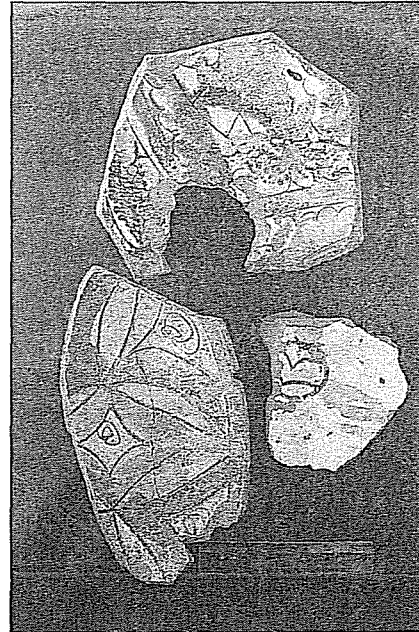
Resim 7.

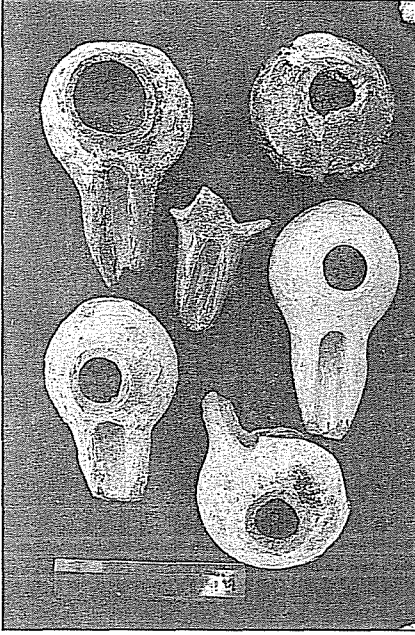
Resim 8.

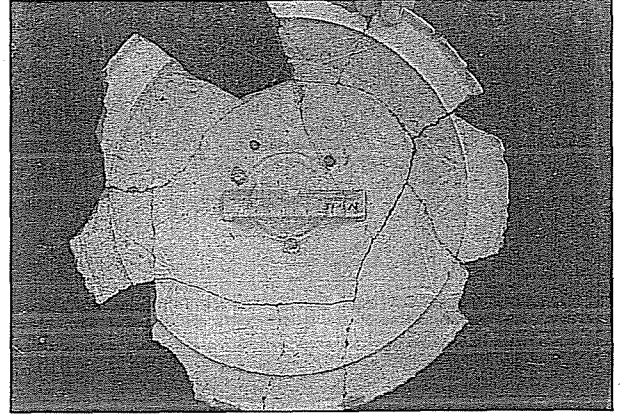
Resim 9.

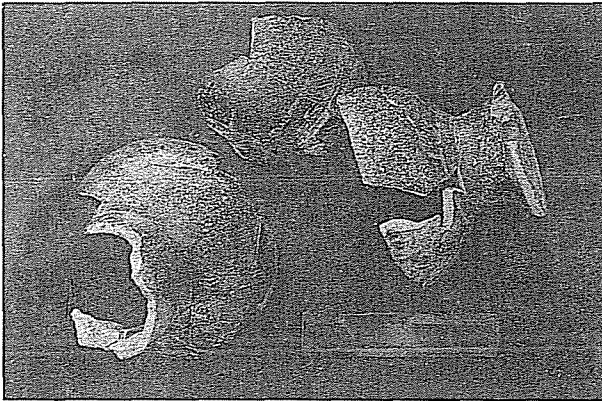
Resim 10.

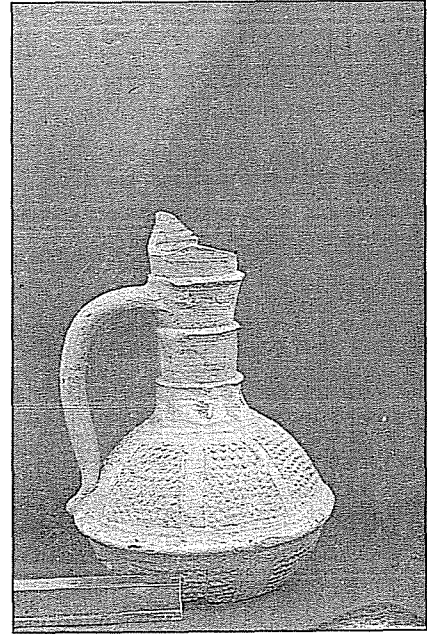
Resim 11.

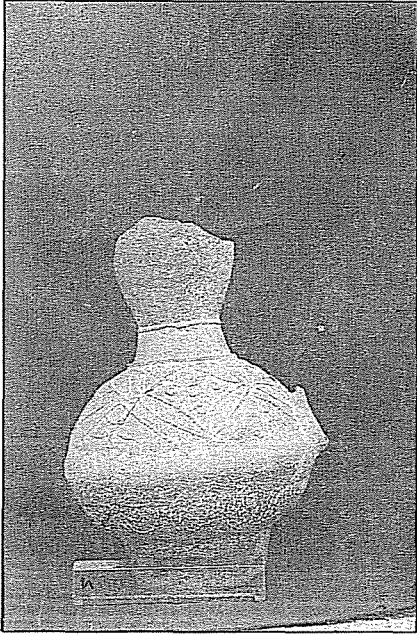
Resim 12.

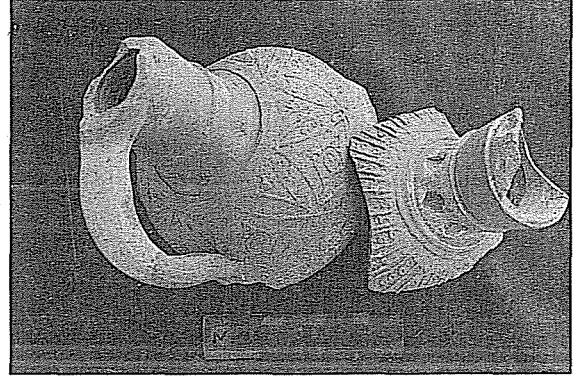
Resim 13.

Resim 14.

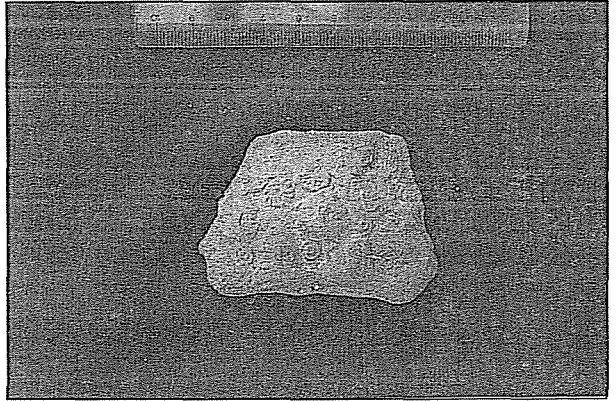
Resim 15.

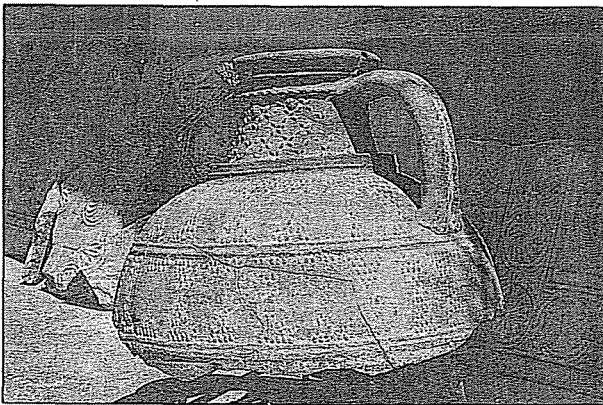
Resim 16.

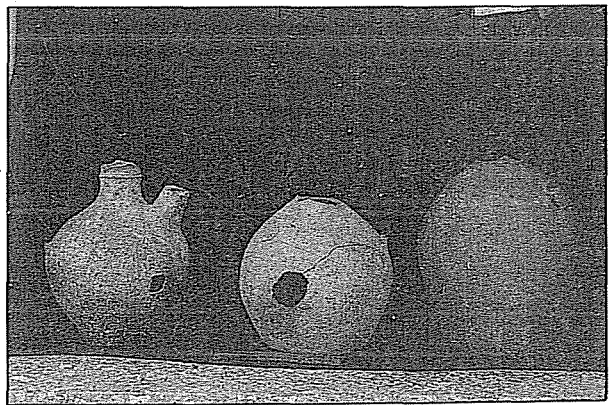
Resim 17.

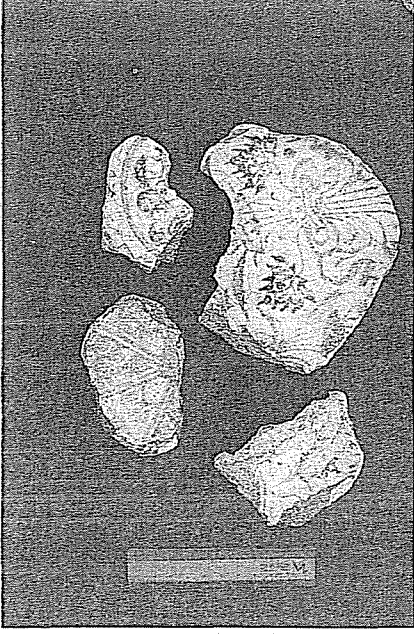
Resim 18.

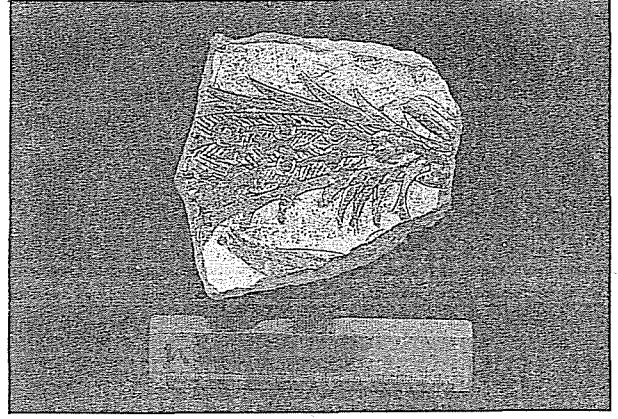
Resim 19.

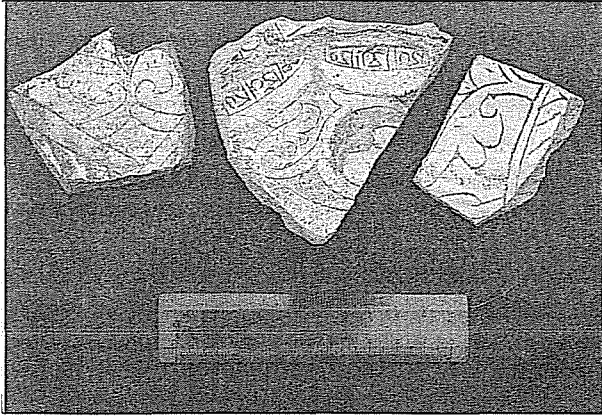
Resim 20.

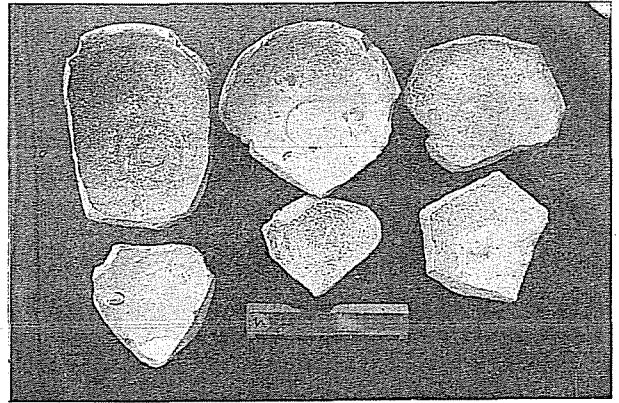
Resim 21.

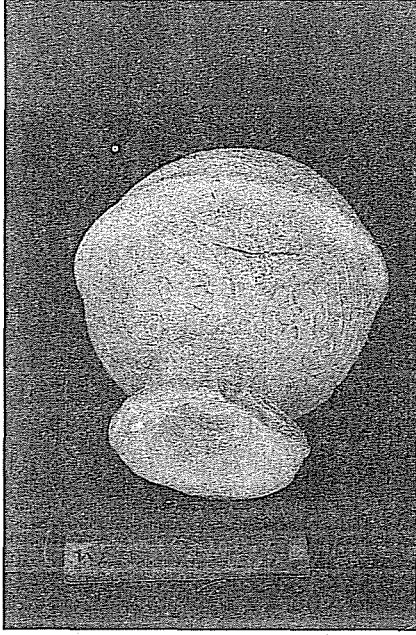
Resim 22.

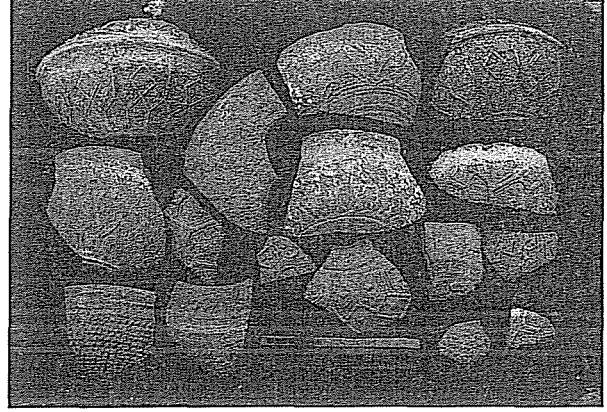
Resim 23.

Resim 24.

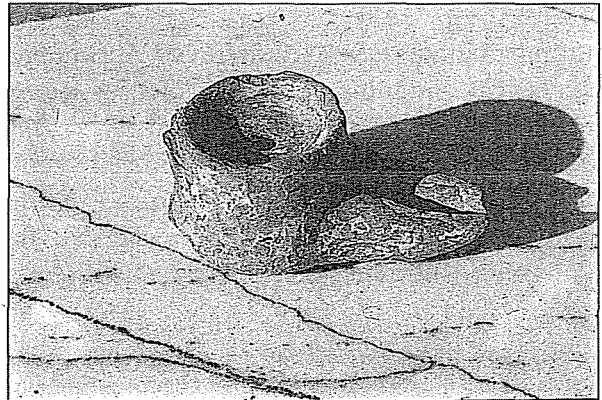
Resim 25.

Resim 26.

Resim 27.

Resim 28.